

JAKUB KARPIŃSKI – PIERWSZY PEERELISTA

Jerzy Eisler

Zawarte w tytule artykułu słowo „peerelista” wymyśliłem ćwierć wieku temu na określenie tych historyków, którzy zajmowali się dziejami Polski po II wojnie światowej. Było ich wówczas bardzo niewiele, a jednym z pierwszych był przedwcześnie zmarły 22 marca 2003 roku wybitny socjolog Jakub Karpiński¹, który być może zresztą szerzej był znany właśnie jako historyk i niestrudzony badacz najnowszych dziejów Polski. Trzeba przy tym pamiętać, że gdy w 1989 roku rozpoczynała się w Polsce transformacja ustrojowa, naukowcy, a tym bardziej szerokie kręgi odbiorców ich książek, znajdowali się w przedziwnej sytuacji. Oto nieporównanie lepiej niż dzieje dożywającej swoich dni Polski Ludowej znano historię II Rzeczypospolitej oraz Polski w okresie wojny i okupacji, chociaż większość z żyjących wówczas Polaków już nie pamiętała ich z autopsji.

Sytuacja ta w pierwszej kolejności była następstwem konsekwentnie prowadzonej przez kolejne peerelowskie ekipy polityki historycznej, chociaż oczywiście tak wtedy tego nie nazywano. Otóż w myśl tej swoistej polityki, na której straży przez lata stały cenzura prewencyjna oraz niemal kompletny monopol wydawniczy państwa, im jakieś wydarzenia były odleglejsze od czasów nam współczesnych, tym łatwiej i więcej można było o nich powiedzieć i na ich temat opublikować. Jest przy tym zrozumiałe, że w latach 70. czy 80. XX wieku w dzieła z zakresu mediewistyki czy dziejów nowożytnych władze praktycznie już nie ingerowały i powyższa uwaga odnosi się w zasadzie wyłącznie do historii najnowszej, to znaczy wówczas do okresu po 1918 roku.

Zresztą granica ta wraz z upływem lat przesuwiała się coraz bliżej czasów nam współczesnych. W latach 70. – z wyjątkiem prac dotyczących historii Komunistycznej Partii Polski i relacji polsko-radzieckich – można już było napisać i opublikować niemal wszystko na temat okresu międzywojennego. W następnej dekadzie (nadal z wyłączeniem dziejów ruchu ko-

¹ Zob. biogram Jakuba Karpińskiego autorstwa Błażeja Brzostka (2000: 145–147).

munistycznego i stosunków polsko-radzieckich) można już było w kraju – w oficjalnym obiegu wydawniczym – wydać niemal wszystko, co dotyczyło II wojny światowej. Natomiast praktycznie do końca istnienia PRL „pod ochroną” ze strony cenzury pozostawała historia Polski Ludowej. Wszelako i tutaj z wolna dokonywały się zmiany, zwłaszcza jeśli chodzi o publikacje dotyczące pierwszego powojennego dziesięciolecia. Naturalnie były to ustępstwa na swój sposób wymuszone, wynikające przede wszystkim z wielkiego społecznego ożywienia w tym zakresie, do jakiego doszło w okresie jawnej i oficjalnej działalności Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w latach 1980–1981 oraz działalności wydawnictw drugoobiegowych.

Jeżeli chodzi o historię Polski Ludowej, wyniki swoich prac badawczych w oficjalnym obiegu wydawniczym przed 1989 rokiem mogli zresztą publikować niemal wyłącznie historycy związani z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą i z tego tytułu cieszący się zaufaniem „odpowiednich czynników”. Liczba ogłoszonych wówczas drukiem naukowych publikacji, które – mimo upływu lat i skokowego postępu w badaniach nad dziejami najnowszymi – przynajmniej w zakresie faktografii zachowały pewną wartość, jest bardzo ograniczona².

W takiej sytuacji począwszy od drugiej połowy lat 70. niektórzy krajoży historycy decydowali się wyniki swoich badań – pod pseudonimami i/lub pod własnymi nazwiskami – ogłaszać w drugim obiegu wydawniczym. Tytułem przykładu można tutaj przypomnieć tych z nich, którzy jak „Andrzej Albert”, czyli Wojciech Roszkowski (zob. Roszkowski 1984), „Jakub Andrzejewski” (Andrzej Paczkowski) (zob. Paczkowski 1986), „Jan Bujnowski” (Krystyna Kersten) (zob. Kersten 1982, 1984, 1989), „Wacław Pański” (Jerzy Holzer) (zob. Holzer 1983), „Łukasz Socha” (Maria Turlejska) (zob. Turlejska 1986) poza zasięgiem cenzury publikowali nie tylko liczne artykuły, lecz także cenne książki. Koniecznie trzeba również tutaj dodać jeszcze dwoje autorów książek niezwykle cennych i pomocnych w badaniu dziejów powojennej Polski: Teresę Torzańską (zob. tenże 1984) i Jacka Trznadła (zob. tenże 1987).

Zastanawiające jest przy tym to, że wobec tak wielkich zaniedbań w zakresie poważnych badań nad powojenną historią Polski niestety niewiele wносиły publikacje przygotowane w środowiskach emigracyjnych, których

² Poza jedenastoma tomami dokumentów opublikowanymi w krytycznym opracowaniu przez „partyjnych historyków” w ramach *Archivum Ruchu Robotniczego* (Warszawa 1973–1989) wymienilibym tutaj z racji moich naukowych zainteresowań w pierwszej kolejności dwie tego typu książki: *Kryzys polityczny 1970 roku w świetle wydarzeń na Wybrzeżu Szczecińskim* (Głowacki 1985) oraz *Władysław Gomułka – sekretarz generalny PPR* (Werblan 1988).

dokonania na polu wcześniejszych epok trudno jest przecież przecenić. O ile jednak na temat okresu zaborów, II Rzeczypospolitej oraz II wojny światowej opublikowano poza krajem setki poważnych publikacji naukowych i publicystycznych, a także pozycji memuarystycznych oraz tomy nader pożytecznych dokumentów, o tyle dla okresu Polski pod władzą komunistyczną można wymienić dosłownie pojedyncze tytuły (rozmaitej zresztą wartości) zaledwie kilku autorów: Stefana Korbońskiego (zob. tenże 1956, 1963), Czesława Miłosza (zob. tenże 1953, 1955), Tadeusza Żenczykowskiego (tenże 1981, 1983, 1988) oraz – na trochę innej zasadzie – Witolda Jędrlickiego (tenże 1963) i Leopolda Tyrmanda (tenże 1980), którzy z Polski wyemigrowali w latach 60., a swoje teksty w znacznym stopniu przygotowali w kraju.

Jeszcze chyba inaczej należałoby zakwalifikować dwóch kolejnych autorów, którzy choć mieszkali w Polsce (jeden z nich tylko do pewnego momentu), to jednak publikowali swoje książki dotyczące PRL-u w wydawnictwach emigracyjnych. Czynił tak wydający je pod swoim nazwiskiem, będący prawnikiem z wykształcenia, znany publicysta katolicki Andrzej Micewski (1978, 1982, 1987), postępował tak również – publikujący zwykle pod pseudonimem „Marek Tarniewski” – Jakub Karpiński (1977, 1979, 1982). To właśnie on jako pierwszy w kraju zaczął pisać o historii politycznej i społecznej PRL-u w taki sposób, że jego książki wytrzymują próbę czasu. Wypada zresztą przypomnieć, że pierwotnie wydawane były w Paryżu, a dopiero później wielokrotnie wznawiały je oficyny drugoobiegowe w kraju.

Zwraca w tym miejscu uwagę pewien fakt, który akcentowałem już we wrześniu 1999 roku, wygłaszając referat na XVI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich we Wrocławiu. Otóż mówiąc o tzw. polskich miesiącach, stwierdziłem, że kryzysy władzy w PRL-u cieszyły się znacznym zainteresowaniem badaczy, którzy często wcale nie byli zawodowymi historykami, a przy opisie historii współczesnej posługiwali się warsztatem dziennikarza-reportera, socjologa, językoznawcy, ekonomisty czy historyka sztuki. „Nie przypominam tego – mówiłem wówczas – by w jakimkolwiek stopniu deprecjonować ich dokonania. Przeciwnie, uważam, że właśnie tu jest miejsce na przywołanie nazwisk przynajmniej niektórych z nich: Marty Fik, Michała Głowińskiego, Jakuba Karpińskiego, Wiesławy Kwiatkowskiej, Jarosława Maciejewskiego, Barbary Seidler, Małgorzaty Szejnert, Teresy Torańskiej, Zofii Trojanowiczowej czy Tomasza Zalewskiego. Można też wyrazić żal, iż chyba nazbyt rzadko problematyką tą zajmowali się profesjonalni historycy. Utrudniony dostęp do materiałów archiwalnych

i ograniczenia cenzorskie nie mogą tu w pełni stanowić usprawiedliwienia – warunki były wszak jednakowe dla wszystkich” (Eisler 2000: 4).

Wymieniony przeze mnie wśród znawców dziejów PRL-u niehistoryków – urodzony w Warszawie 17 czerwca 1940 roku – Jakub Karpiński był nie tylko badaczem, ale także aktywnym uczestnikiem niektórych opisywanych przez siebie wydarzeń. Przede wszystkim odnosi się on do Marca 1968 na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie wcześniej (w latach 1958–1964) studiował filozofię i socjologię, a następnie gdzie do 1968 roku był asystentem, a potem starszym asystentem na Wydziale Filozoficznym. Tam właśnie czynnie uczestniczył w wydarzeniach marcowych; m.in. współredagując szereg rezolucji, w tym *Deklarację Ruchu Studenckiego* – najobszerniejszy i najważniejszy dokument marcowego ruchu, sumujący ideowy dorobek burzliwych trzech tygodni studenckich protestów.

W tym miejscu pozwolę sobie na dygresję o charakterze osobistym. Otóż w mojej pierwszej książce poświęconej tej problematyce w najlepszej wierze (zgodnie z moim ówczesnym stanem wiedzy) napisałem, że tekst *Deklaracji Ruchu Studenckiego* przygotowali: Jakub Karpiński, Marcin Król i Krzysztof Pomian (Eisler 1991: 319). Kilka lat później miałem okazję na ten temat rozmawiać z Jakubem Karpińskim, który w niezwykle elegancki sposób (jak zawsze było to w jego wypadku) zwrócił mi uwagę, że nic nie wie o tym, by w przygotowanie tego dokumentu zaangażowani byli Marcin Król i Krzysztof Pomian. Natomiast – stwierdził – iż, „obiło mu się o uszy, że uczestniczyli w tym Andrzej Mencil i Jadwiga Staniszkis”. Oczywiście w następnej, znacznie rozbudowanej monografii wydarzeń 1968 roku podałem prawidłowe nazwiska autorów tego dokumentu (Eisler 2006: 446).

W tygodniach i miesiącach następujących po Marcu – naturalnie w sposób konspiracyjny i anonimowo – Jakub Karpiński zaangażowany był w przekazywanie materiałów związanych z wydarzeniami marcowymi do Paryża, gdzie w 1969 roku ukazały się one drukiem w postaci dwóch klasycznych dzisiaj zbiorów dokumentów (1969a, 1969b). W przypadku Jakuba Karpińskiego zawsze bowiem niezależna, opozycyjna działalność spletała się z pracą naukową. Jak już wspomniałem, był on zarazem uczestnikiem i badaczem opisywanych przez siebie wydarzeń. Jako jeden z pierwszych niemal na gorąco analizował swoistą ideologię ruchu studenckiego (1969c) i jako „Łukasz Kielski” (1973) oraz jako „Jan Nowicki” (1972) poddawał analizie różne aspekty Marca '68. Sumę wiedzy na ten temat zaprezentował we wspomnianej już – wydanej w Paryżu pod pseudonimem „Marek Tarniewski” – swojej pierwszej pracy dotyczącej „polskich miesięcy” – *Krótkim śpięciu*.

W książce tej zaprezentował oryginalny sposób opisu i analizy wydarzeń kryzysowych w PRL-u. Niemal od razu stał się twórcą pewnej szkoły opisywania historii najnowszej. Sam przyznawał, że zajmował się najchętniej, a w praktyce niemal wyłącznie „historią jawną, daną w doświadczeniu znacznej liczby ludzi”, której naturalnie towarzyszyła zawsze „historia ukryta”, do odtworzenia której jednak „niezbędny jest wgląd w kształtowanie się decyzji politycznych” (1979: 9). Ten zaś przez lata był niemożliwy ze względu na brak szerszego dostępu do archiwaliów partyjnych i materiałów wytworzonych przez centralne i terenowe struktury MSW. Teraz, gdy historycy ten dostęp uzyskują, na pewno warto pamiętać o tym, który przed laty podjął trud opisu najbardziej dramatycznych momentów w powojennych dziejach Polski i w ten sposób przecierał szlaki wszystkim – w tym rzecz jasna także i mnie – *peerelistom*. Możemy też podziwiać jego intuicję badawczą i docenić, jak wiele rzeczy, o których dzisiaj wiemy z udostępnionych badaczom z czasem dokumentów, on przed laty potrafił trafnie wyinterpretować ze szczupłej bazy źródłowej.

W lutym 1970 roku – co po latach opisał we wspomnieniowej książce pod wymownym tytułem *Taternictwo niższe* (Karpiński 1988) – w czasie procesu grupy młodych ludzi, którym zarzucano przemyt przez Tatry (stąd nazwa procesu) „Kultury” paryskiej i wydawnictw Instytutu Literackiego, został skazany na cztery lata więzienia, na mocy amnestii złagodzone do dwóch lat i ośmiu miesięcy. Z więzienia wyszedł już za rządów Edwarda Gierka w 1971 roku. Od połowy dekady coraz aktywniej angażował się w działalność opozycyjną. W 1975 roku był współredaktorem listu protestacyjnego przeciwko zmianom w Konstytucji PRL-u, a w roku następnym wraz z trzynastoma innymi osobami podpisał oświadczenie, w którym wyrażano solidarność z robotnikami protestującymi w Czerwcu '76. Od roku 1977 Jakub Karpiński był redaktorem drugoobiegowych czasopism „Zapis” i „Głos”, a w następnym roku stał się członkiem Towarzystwa Kursów Naukowych.

Jednak *Krótkie śpięcie* nie było pierwszą wydaną w Paryżu książką Jakuba Karpińskiego („Marka Tarniewskiego”) dotyczącą historii Polski Ludowej. Chronologicznie pierwsza była praca wydana w 1975 roku – *Ewolucja czy rewolucja*, której opublikowany w sierpniu 1977 roku rozdział pt. *Pochodzenie systemu* był pierwszą (historyczną!) pozycją ogłoszoną przez Niezależną Oficynę Wydawniczą „NOWA”. Z kolei w dwa lata po wydaniu *Krótkiego śpięcia* Jakub Karpiński – znów jako „Marek Tarniewski” – opublikował poświęconą wydarzeniom 1956 *Porcję wolności*. W tym czasie Służba Bezpieczeństwa bardzo interesowała się i pragnęła ustalić, kto skrywa się za tym

pseudonimem. Stefan Kisielewski wspominał, że gdy w drugiej połowie lat 70. wrócił z Paryża, przesłuchujący go plk Jankiewicz z MSW zapytał obcesowo: „Niech mi pan powie, kto to jest Tarniewski?”. Felietonista „Tygodnika Powszechnego” odpowiedział w typowy dla siebie, nieco ironiczny sposób: „No... pisze”. A gdy oficer SB dopytywał się dalej, kto to jest, Kisielewski stwierdził, że – człowiek – ucinając w ten sposób dalszą rozmowę na ten temat (Kisielewski 1988: 23).

Kolejna książka autorstwa Jakuba Karpińskiego o kryzysach w PRL-u zatytułowana *Płonie komitet*, dotycząca dramatycznych wydarzeń z Grudnia '70 oraz Czerwca '76, ukazała się w Paryżu już po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego, gdy Jakub Karpiński od dłuższego czasu przebywał na Zachodzie, lecz chyba jeszcze sam nie był do końca przekonany, czy stanie się (przynajmniej na pewien czas) emigrantem. Podobnie jak w poprzednich książkach, tak i tym razem skoncentrował się na historii jawnej, wykorzystując w swojej pracy dokumenty publikowane, prasę, stosunkowo nieliczne jeszcze wtedy wspomnienia oraz publikacje zagraniczne. Zgodnie z przyjętą wcześniej konwencją i tym razem nie zamieścił w książce przypisów ani odnośników źródłowych.

Wspomniałem już, że wprowadzenie w Polsce stanu wojennego zastało Jakuba Karpińskiego za granicą. Być może jednak z tego właśnie powodu – ze względu na polityczne spluralizowanie mediów i brak cenzury ograniczającej przepływ informacji – miał lepsze niż w wypadku pozostałych „polskich miesięcy” rozeznanie i dysponował większą wiedzą na temat okoliczności wprowadzenia stanu wojennego i towarzyszącego temu oporu społecznego. Nic więc dziwnego, że również i to jakże ważne dla naszej najnowszej historii wydarzenie, jakim był stan wojenny, w sposób poważny i krytyczny (tym razem już pod własnym nazwiskiem) opisywał jako jeden z pierwszych (Karpiński 1992). Dla swojej pracy wybrał bardzo trafny tytuł, nawiązujący bezpośrednio do „dziwnej wojny” na pograniczu francusko-niemieckim w latach 1939–1940. Stan wojenny był bowiem czymś na kształt wojny bez wojny.

Wszystkie poświęcone „polskim miesiącom” książki Jakuba Karpińskiego jeszcze za życia ich Autora wpisały się do kanonu podstawowych lektur każdego *peerelisty*. Trudno się zatem dziwić, że teksty te (wraz z kilkoma innymi) zostały razem zebrane i raz jeszcze wydane w postaci potężnej książki pod wszystko mówiącym tytułem *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*. We wstępie Autor napisał, że novum w tym wypadku stanowiło „łączne opublikowanie prac, które kiedyś ukradkiem przewożono do Polski lub odbijano na ukrywanych powielaczach” (Karpiński 2001a: 8).

Tym razem z tymi pionierskimi na polu badań nad PRL-em tekstami historycznymi mogła zapoznać się większa liczba krajowych czytelników. Było to o tyle ważne, że tego typu piśmarstwo historyczne zachęca do dalszych samodzielnych poszukiwań i studiów.

Jakub Karpiński posiadał bowiem nie tylko niezwykle dar analizy i syntezy, lecz także samodzielnie podejmował wyzwania, które wielokrotnie mogłyby zniechęcić nawet nie jednego badacza, lecz cały ich zespół. Był na przykład Autorem tak niezwykle ksiązek, jak samotnie przygotowany słownik *Polska, komunizm, opozycja* (Karpiński 1983) czy jednego z pierwszych w praktyce całościowych opracowań dziejów Polski Ludowej: *Portrety lat. Polska w odcinkach 1944–1988* (Karpiński 1988).

Kilka lat po zmianie ustroju w Polsce wrócił do kraju. Uczestniczył w życiu publicznym, współpracując z różnymi tytułami prasowymi, głównie z dziennikiem „Rzeczpospolita”. Analizował na jego łamach dziedzictwo PRL-u i dorobek III Rzeczypospolitej. Część z tych tekstów zebrał w opublikowanym na krótko przed śmiercią tomie artykułów dotyczących zarówno dziedzictwa PRL-u, jak i polskiej rzeczywistości po roku 1989 (Karpiński 2003). Jednocześnie pracował naukowo i krytycznie przyglądał się polskiej rzeczywistości. W odróżnieniu od wielu kolegów naukowców sam nie angażował się w bieżącą działalność polityczną, co naturalnie nie znaczy, iż nie posiadał własnych, wyrazistych poglądów. W jakimś sensie dał im wyraz, pisząc jedną z pierwszych syntez pierwszego dziesięciolecia (do końca XX wieku) III Rzeczypospolitej (Karpiński 2001b).

„Taternik niziny” był nie tylko niezwykle badaczem, ale w ogóle nieprzeciętnym człowiekiem. Dla mnie jednak już na zawsze przede wszystkim pozostanie prekursorem poważnych badań nad dziejami PRL-u i najlepszym historykiem wśród socjologów. Dlatego trudno mi się pogodzić z tym, że z roku na rok coraz mniej młodych badaczy najnowszych i współczesnych dziejów Polski będzie się orientować, kim był i jaką rolę w badaniach nad historią Polski pod władzą komunistyczną odegrał pierwszy *peerelista* Jakub Karpiński.

Bibliografia:

/// Brzostek B. 2000. Nota biograficzna o Jakubie Karpińskim, [w:] *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–1989*, t. 1, red. J. Skórzyński, P. Sowiński, M. Strasz, Karta.

- /// Eisler J. 1991. *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*, PWN.
- /// Eisler J. 2000. *Cykliczne kryzysy władzy – źródła i konsekwencje*, „Wiadomości Historyczne”, nr 1.
- /// Eisler J. 2006. *Polski rok 1968*, Instytut Pamięci Narodowej - Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu.
- /// Głowacki A. 1985. *Kryzys polityczny 1970 roku w świetle wydarzeń na Wybrzeżu Szczecińskim*, Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- /// Holzer J. 1983. „Solidarność” 1980–1981. *Geneza i historia*, Instytut Literacki.
- /// Jedlicki W. 1963. *Klub Krzywego Koła*, Instytut Literacki.
- /// Karpiński J. 1983. *Polska, komunizm, opozycja. Słownik*, Polonia Book Fund Limited.
- /// Karpiński J. [Marek Tarniewski] 1977. *Krótkie spięcie (marzec 1968)*, Instytut Literacki.
- /// Karpiński J. [Marek Tarniewski] 1979. *Porcja wolności (październik 1956)*, Instytut Literacki.
- /// Karpiński J. [Marek Tarniewski] 1982. *Płonie komitet (grudzień 1970–czerwiec 1976)*, Instytut Literacki.
- /// Karpiński J. 1988. *Taternictwo niżinne*, Instytut Literacki.
- /// Karpiński J. 1989. *Portrety lat. Polska w odcinkach 1944–1988*, Polonia Book Fund.
- /// Karpiński J. 1992. *Dziwna wojna*, Instytut Literacki – PoMost.
- /// Karpiński J. 2001a. *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Wydawnictwo UMCS.
- /// Karpiński J. 2001b. *Trzecia niepodległość. Najnowsza historia Polski*, Świat Książki.
- /// Karpiński J. 2003. *Polska po przejściach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- /// Kersten K. 1982. *Historia polityczna Polski 1944–1956*, Margines.
- /// Kersten K. 1984. *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Krag.

- /// Kersten K. 1989. *Jalta w polskiej perspektywie*, Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- /// Kisielewski S. 1988. *Według alfabetu*, Wola.
- /// Kielski Ł. 1973. *Jeszcze o wydarzeniach marcowych*, „Kultura”, nr 11.
- /// Korboński S. 1956. *W imieniu Kremla*, Instytut Literacki.
- /// Korboński S. 1963. *W imieniu Polski Walczącej*, Wydawnictwo B. Świderski.
- /// Micewski A. 1978. *Współrzędzić czy nie kłamać? PAX i Znak w Polsce 1945–1976*, Libella.
- /// Micewski A. 1982. *Kardynał Wyszyński. Prymas i Mąż Stanu*, Éditions du Dialogue.
- /// Micewski A. 1987. *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Éditions du Dialogue.
- /// Miłosz Cz. 1953. *Zniewolony umysł*, Instytut Literacki.
- /// Miłosz Cz. 1955. *Zdobycie władzy*, Instytut Literacki.
- /// Nowicki J. 1972. *Mówi Warszawa... Wydarzenia marcowe w prasie polskiej. Zarys obrazu i próby teorii*, „Kultura”, nr 9 i 10.
- /// Paczkowski A. [Jakub Andrzejewski] 1986. *Gomułka i inni. Dokumenty z archiwum KC PZPR 1948–1982*, Krag.
- /// Roszkowski W. [Andrzej Albert] 1984. *Najnowsza historia Polski*, cz. III: 1945–1956 i cz. IV: 1956–1980, Krag.
- /// Torañska T. 1984. *Oni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- /// Trznadel J. 1987. *Hańba domowa. Rozmowy z pisarzami*, Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- /// Turlejska M. [Łukasz Socha] 1986. *Te pokoleniami żalobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1956*, Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- /// Tyrmand L. 1980. *Dziennik 1954*, Polonia Book Fund.
- /// Werblan A. 1988. *Władysław Gomułka – sekretarz generalny PPR*, Książka i Wiedza.
- /// Żenczykowski T. 1981. *Dramatyczny rok 1945. Szkic historyczny*, Głos.

/// Żenczykowski T. 1983. *Dwa komitety 1920, 1944 : Polska w planach Lenina i Stalina. Szkic historyczny*, Spotkania.

/// Żenczykowski T. 1988. *Polska Lubelska 1944*, Spotkania.

/// 1969a. *Wydarzenia marcowe 1968*, Instytut Literacki.

/// 1969b. *Polskie przedwiośnie. Dokumentów marcowych część II: Czechosłowacja*, Instytut Literacki.

/// 1969c. *Nie o egalitaryzm chodziło*, „Kultura”, nr 6.